

Afrikaans en de Nederlandse kustdialecten^[1]^[2]

Zuid-Afrika, Afrikaans, Nederlands, dialect, fonologie
 Afrique du Sud, Afrikaans, néerlandais, dialecte, phonologie
 South Africa, Afrikaans, Dutch, dialect, phonology

Samenvatting

Het Afrikaans heeft twee voedingsbodems gekend: het 17de-eeuwse (Zuid)-Hollandse/Zeeuwse dialect en een gecreoliseerde vorm van het Hollands, gesproken door de gekleurde bevolking. Mijn lezing heeft de Europese achtergrond van het Afrikaans tot onderwerp. Enkele jaren geleden is er een grootscheeps dialectologisch project tot een goed einde gebracht, de *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (de zgn. FAND), waarin op een paar honderd taalkaarten de fonologische verschijnselen in de Nederlandse dialecten zijn gevisualiseerd. De confrontatie van de FAND-kaarten met de belangrijkste fonologische verschijnselen van het Afrikaans maakt de herkomst van het Afrikaans uit de Nederlandse kustdialecten inderdaad zeer aannemelijk. Opvallend is daarbij dat bepaalde verschijnselen vandaag meer lijken op Vlaams dan op Hollands.

Sommaire

L'afrikaans et les dialectes littoraux du néerlandais

L'afrikaans a pour origine des dialectes néerlandais littoraux, notamment le dialecte hollandais (méridional) et le dialecte zélandais, ainsi qu'une forme créolisée de ces dialectes, parlée par la population métis. C'est cette origine européenne de l'afrikaans qui est le sujet de mon article. Suite à l'achèvement de l'atlas phonologique des dialectes néerlandais (le *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* = FAND), illustrant les phénomènes phonologiques de la langue avec des centaines de planches, des données phonologiques de l'afrikaans ont pu être comparées avec celles résultantes de ce projet de grande envergure qu'est le FAND. Ces données rendent très probable que l'afrikaans a été développé à partir de ces dialectes néerlandais littoraux. Il est remarquable que certaines caractéristiques contemporaines de l'afrikaans ont plus d'affinités avec le flamand qu'avec le hollandais.

Abstract

Afrikaans and the coastal dialects of the Dutch language

Afrikaans has had two sources: the 17th century (southern) Hollandic dialect / Zeeland dialect and a creolized form of Hollandic, spoken by the coloured population. My article focuses on the European background of Afrikaans. A few years ago, a major dialectological project was finalized: the *Phonological Atlas of the Dutch Dialects* (*Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* = FAND), in which a few hundred maps were published, visualizing the dialect phonology of the Dutch speaking area. The confrontation of the maps in the FAND with the phonological characteristics of Afrikaans confirm that Afrikaans is based on coastal Dutch dialects. It is striking that some Afrikaans characteristics are paralleled in Flemish and not in Hollandic.

1. Inleiding

Hoewel de Nederlanders in de 17de eeuw een koloniaal imperium hebben uitgebouwd dat de vergelijking met het Engelse kon doorstaan, heeft het Nederlands het niet tot wereldtaal gebracht - zoals wel het geval is geweest met het Portugees, het Spaans, het Frans en het Engels. Nederlands is behalve de officiële taal van Nederland en Vlaanderen ook nog de officiële taal van Suriname en is nog aanwezig op enkele Caribische eilanden (Curaçao, Aruba, Bonaire, Saba, Sint-Maarten en Sint-Eustatius), maar elders in de wereld zijn van de taal maar weinig sporen overgebleven. Enkel in Indonesië kan men nog mensen aantreffen, meestal behorend tot een hoogopgeleide oudere generatie, die zich in het Nederlands kunnen uitdrukken. Het is overigens vooral in die Indonesische archipel dat de kans voor de uitbouw van het Nederlands tot wereldtaal is verkeken.

De verklaring voor het feit dat het Nederlands - als enige van de koloniale talen - geen wereldtaal is geworden, is ongetwijfeld te zoeken in de opmerkelijke afwezigheid van een taal- of cultuurpolitiek in de Nederlandse koloniën [3]. De omstandigheid dat de koloniale expansie in eerste instantie werd gedragen door commerciële organisaties, de Vereenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC) is daar wellicht niet vreemd aan. Bedrijven zijn in de eerste plaats geïnteresseerd in winst en niet in het uitdragen van taal en cultuur.

Het Nederlands is wel blijven bestaan in het zuiden van Afrika, maar dan in de vorm van de dochterspraak [4] Afrikaans. De taal moet ontstaan zijn niet lang nadat Jan van Riebeeck op 6 april 1652 voet aan wal zette bij Kaap De Goede Hoop [5] om daar voor de VOC een verversingsstation op te richten om de schepen die vanuit Nederland naar het Oosten voeren (of terug) van voedselvoorraden te voorzien.

Het is de bedoeling van deze bijdrage in te gaan op de Europese herkomst van het Afrikaans. In de eerste paragraaf worden enkele cijfers gepresenteerd over het Afrikaans, gebaseerd op de volkstellingen van 1996, 2001 en 2011. Daarna worden kort enkele beschouwingen gegeven omtrent de herkomst van de taal. In een derde paragraaf worden een zestal markante fonologische kenmerken van de taal geconfronteerd met de dialectkaarten van de *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (de FAND). We richten daarbij de blik vooral op de Nederlandse kustdialecten (Hollands, Zeeuws, Vlaams [6]), aangezien het Afrikaans volgens alle toonaangevende historische grammatica's gebaseerd is op 17de-eeuws Zuid-Hollands / Zeeuws [7]. Daarna volgt een samenvatting en conclusie. Ons onderzoek is verkennend en heeft vooral als bedoeling duidelijk te maken dat een gedetailleerde studie van de fonologische kenmerken van het Afrikaans, en de vergelijking daarvan met de FAND, erg nuttig zou kunnen zijn om de Europese wortels van de taal beter te leren kennen.

1. De talen van Zuid-Afrika: enkele cijfers

Zuid-Afrika

In Zuid-Afrika, dat 11 officiële talen telt, wordt Afrikaans als 'huistaal' momenteel gesproken door ongeveer 6,8 miljoen mensen (13,5%) en staat daarmee op de derde plaats na het Zoeloe en het Xhosa. Men schat dat nog eens 6 miljoen mensen Afrikaans kunnen praten of begrijpen als tweede of derde taal. De 'lingua franca' in het hele land is echter het Engels, momenteel pas de 4de huistaal, maar wel de enige taal waarmee Zuid-Afrika zich in het buitenland presenteert. Alle officiële talen worden over het hele land gesproken, maar er zijn wel geografische zwaartepunten. Ongeveer 40% van de Afrikaanstaligen woont in de Westkaap, ongeveer 20% in de provincie Gauteng (= Pretoria + Johannesburg); Afrikaans is de belangrijkste taal van de (dunbevolkte) Noordkaap.

In Namibië is het Afrikaans de 'lingua franca' van ongeveer 85% van de bevolking, die uit een 11-tal verschillende etnieën bestaat. De officiële taal is wel het Engels, dat als moedertaal maar door een 3% van de (dunne) bevolking van 2,1 miljoen mensen wordt gesproken.

Tabel 1

Overzicht van het relatieve aandeel van de ‘huistalen’
volgens de volkstellingen van 1996, 2001 en 2011.

Huistaal	1996	2001	2011
Zoeloe (isiZulu)	22,9%	23,8%	22,7%
Xhosa (isiXhosa)	17,9%	17,6%	16,0%
Afrikaans	14,4% 5.811.547	13,3% 5.983.426	13,5% 6.813.491
Engels	8,6%	8,2%	9,9%
Noord-Sotho (Sepedi / SeSotho sa Leboa)	9,2%	9,4%	9,1%
Tswana (Setswana)	8,2%	8,2%	8,0%
Zuid-Sotho (Sesotho)	7,7%	7,9%	7,6%
Tsonga (Xitsonga)	4,4%	4,4%	4,5%
Swati (Siswati)	2,5%	2,7%	2,5%
Venda (Tshivenda)	2,2%	2,3%	2,4%
Ndebele (isiNdebele)	1,5%	1,6%	2,1%
Andere (Aziatisch, Europees enz.)	0,6%	0,5%	1,7%
Totaal	100% 40.583.573	100% 44.819.778	100% 51.770.560

De vergelijking tussen de cijfers van de volkstellingen voor 1996, 2001 en 2011 toont aan dat het Afrikaans – niettegenstaande de perceptie terzake - als taal zeer goed standhoudt; het aantal sprekers is tussen 2001 en 2011 zelfs toegenomen, zowel in absolute als in relatieve cijfers.

Tabel 2

Overzicht van het relatieve aandeel ‘huistaalsprekers’ van Afrikaans en Engels, uitgesplitst naar bevolkingsgroep.

	zwarten	Kleurlingen [8]	Indiërs/ Aziaten	blanken	totaal
Afrikaans 2001	253.282	3.173.972	19.266	2.536.906	5.983.426
Afrikaans 2011	602.166	3.442.164	58.700	2.710.461	6.813.491
Engels 2001	183.631	756.067	1.045.845	1.687.661	3.673.204
Engels 2011	1.167.913	945.847	1.094.317	1.603.575	4.811.652

Afrikaans 2001	0,7%	79,5%	1,7%	59,1%	13,3%
Afrikaans 2011	1,5%	75,8%	4,6%	60,7%	13,5%
Engels 2001	0,5%	18,9%	93,8%	39,3%	8,2%
Engels 2011	2,9%	20,8%	86%	36%	9,9%

De vergelijking van de cijfers tussen 2001 en 2011[9] voor de 'huistaalsprekers' van Afrikaans en Engels, uitgesplitst naar bevolkingsgroep, laat zien dat het Afrikaans meer door kleurlingen dan door blanken wordt gesproken, maar dat de meerderheid van de blanke bevolking wel Afrikaanstalig is (met zelfs een lichte stijging in 2011). Engels is de belangrijkste huistaal bij de Indiërs/Aziaten.

Het populaire idee dat het Afrikaans het gaandeweg moet afleggen tegen het Engels - onder andere door de associatie van de taal met het apartheidsregime - wordt door de vergelijking van de resultaten van de volkstellingen maar zeer ten dele bevestigd. Het procentuele aandeel van het Afrikaans daalt licht bij de kleurlingen (van 79,5% naar 75,8%), terwijl het aandeel van het Engels licht stijgt (van 18,9% naar 20,8%). Een heel aantal zwarte families zijn blijkbaar verengelst (toename van 0,5% naar 2,9%), maar ook Afrikaans neemt toe als huistaal bij de zwarten (van 0,7% naar 1,5%). Beide tendenzen zijn ongetwijfeld te verklaren door een betere scholing en door het economische belang van beide talen - waardoor zwarten zelfs bereid zijn hun eigen talen op te geven.

2. De herkomst van het Afrikaans: een gecreoliseerde taal?

Over de herkomst van het Afrikaans is het laatste woord nog niet gezegd. Er worden in het debat twee strekkingen onderscheiden: de aanhangers van het idee dat het Afrikaans essentieel een spontane evolutie is van de 17de-eeuwse (Zuid-)Hollandse dialecten die door de VOC-ambtenaren, matrozen en vrijburgers [10] werden gesproken, en zij die beklemtonen dat het Afrikaans ontstaan is uit het taalcontact tussen de Nederlandstaligen en de sprekers van andere talen, namelijk het inheemse Khoi [11] (Khoikhoigowab) en de talen van de slaven die vanaf 1658 in groten getale naar de Kaap werden verscheept.

Het is niet te verwonderen dat de discussie in de context van de apartheid ook een 'politieke' dimensie heeft gekregen. In het Voorwoord van een recent boek over het ontstaan van het Afrikaans (Van Rensburg 2012), wordt bijv. duidelijk gesteld dat de herkomst van het Afrikaans opnieuw onderzocht moet worden, zodat de volledige geschiedenis verteld kan worden - met inbegrip dus van het aandeel van de niet-blanke bevolking daarbij. Van Rensburg (2012) is een poging daartoe. Het boek is overigens tot stand gekomen op vraag van de Afrikaanse Taalraad [12] (ATR, opgericht in 2008): "Op hierdie wyse probeer ons wegbeweeg van die geskiedenis wat ons as Afrikaanse gemeenskap verdeel het." (Van

Rensburg 2012:9). Het feit dat de rol van het Nederlands overbeklemtoond wordt in de ontstaansgeschiedenis van het Afrikaans is overigens al in 1934 door Nienaber naar voren gebracht (geciteerd naar Van Rensburg 2012:146). Het is in elk geval een feit dat bij de zgn. 'taalbewegingen' van het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw, en de standaardisering van het Afrikaans op basis van het 'Oostgrensafrikaans' [13] de kleurlingen volledig buiten beeld zijn gebleven - iets dat de Afrikaanse Taalraad nu probeert te remediëren.

Een aantrekkelijke visie op het ontstaan van het Afrikaans wordt m.i. geleverd door Den Besten (1989). Hij ziet voor het Afrikaans twee voedingsbodems: (a) het 17de-eeuwse (dialectische) Nederlands van de VOC-ambtenaren en de Nederlandse kolonisten en (b) het gecreoliseerde Nederlands van de Khoi en de slaven. Die twee variëteiten zijn rond 1850 versmolten - de kinderen van de blanke bevolking werden opgevoed door knechten en slaven!; er ontstond een koinè dat dan achteraf werd gestandaardiseerd op basis van het Oostgrensafrikaans, de variant die aan de oostgrens van de Kaapkolonie werd gesproken en achteraf bij de 'Groot Trek' (jaren 30 en 40 van de 19de eeuw) naar het noordoosten van Zuid-Afrika is gevoerd [14].

De visie van Den Besten (1989) doet m.i. recht aan de 17de-eeuwse demografische situatie aan de Kaap, die gekenmerkt werd door meertaligheid. Behalve de Nederlanders waren er ook andere Europeanen aanwezig (Duitsers, Scandinaven, vanaf 1685 Franse Huguenoten ...), naast de inheemse bevolking en de zwarte en Aziatische slaven. Tegen het einde van de 17de eeuw al waren de Europeanen in de Kaapkolonie in de minderheid.

Het Nederlands won het als 'lingua franca' van het Maleis en Portugees, die in hun volkstalige varianten aan de Kaap waren ingevoerd. De vereenvoudigingen die het Afrikaans in vergelijking met het Nederlands heeft ondergaan (bijv. het verdwijnen van de sterke werkwoorden, behalve in het geval van een aantal hulpwerkwoorden: *moes, sou, wou* ...) [15], kunnen het best verklaard worden door het ontbreken van de motivatie voor correctheid bij de niet-Nederlandse aanleerders van de taal, die het Nederlands van 'de baas' enkel nodig hadden om niet alleen met die baas, maar ook met anderstalige lotgenoten te communiceren, en zich met de taal niet cultureel identificeerden.

Enkele voorbeelden van vereenvoudigingen t.o.v. het Nederlands

- Verlies van het genusonderscheid bij lidwoorden: ndl. *de vrouw, de man, het kind* > afr. *die vrou, die man, die kind*.
- Verlies van elke vervoeging: ndl. *ik heb, jij hebt* enz. > afr. *ek het, jy het, hy/sy/dit het, ons het, julle het, hulle het*.
- Verlies van het imperfectum: ndl. *werkte / heb gewerkt* > afr. *het gewerk*.
- Verlies van onderscheid *die / dat* als betrekkelijk voornaamwoord: ndl. *De man die ... / Het kind dat ...* > afr. *Die man wat ... / Die kind wat ...*
- Verlies van de ablaut bij de zelfstandige werkwoorden: ndl. *vinden, vond, heb gevonden / schieten, schoot, heb geschoten* > afr. *vind, het gevind / skiet, het geskiet* [16].

Enkele voorbeelden van invloed van andere talen dan het Nederlands

- Net als in het Portugees wordt een onbeklemtoonde korte *o* als een *oe* uitgesproken: afr. *hotel* [hu'tel], *eggo* ['ɛxu] 'echo'.

- Reduplicatie is in het Afrikaans een productief procédé, als in *Plek-plek kom daar boompies op* 'Hier en daar groeien er boompjes'. Dat verschijnsel wordt aan Maleise invloed toegeschreven.
- De zgn. 'omarmende ontkenning' als in afr. *Ek het dit nie gedoen nie* 'Ik heb het niet gedaan', is waarschijnlijk te verklaren door het mengen van de Nederlandse constructie en de negatie in het Khoikhoigowab, die altijd achteraan stond.
- De syntactische constructies met *vir* [fər](ndl. < voor) voor bezielde directe en indirecte objecten als in *Ek het vir Maria raakgeloop* 'Ik heb Maria ontmoet' is waarschijnlijk op volkstalig Portugees gebaseerd.
- In het Afrikaanse lexicon zijn talrijke leenwoorden opgenomen uit Khoitalen (bijv. *gogga* 'insect'), Maleis (bijv. *baie* 'veel'), Portugees (*tronk* 'gevangenis'), Bantoetalen (bijv. *kaia* 'hut'); uiteraard staat de Afrikaanse woordenschat vanaf de 19de eeuw onder sterke invloed van het Engels (bijv. *storie* 'verhaal').

Het feit dat Afrikaans en Nederlands nog steeds onderling verstaanbaar zijn [17], is dan weer te danken aan het Nederlands van de kolonisten - Nederlands bleef ook altijd aanwezig als ambtelijke taal en taal van de religie. Bij de standaardisering van het Afrikaans tot cultuurtaal [18], heeft men overigens zeer veel woorden ontleend aan het Nederlands. Pas in 1925 werd het Afrikaans - officieel naast het 'Hollands' - als taal erkend. Het Afrikaans is dus geen creooltaal - daarvoor lijkt de taal teveel op het Nederlands - maar heeft wel kenmerken die aan creolisatie toegeschreven kunnen worden [19]. Het Afrikaans is overigens de enige dochtertaal van een koloniale taal die cultureel volledig is uitgebouwd; het Afrikaans wordt gebruikt voor alle hogere maatschappelijke functies zoals taal van de rechtspraak of onderwijstaal aan universiteiten.

3. Enkele belangrijkste fonologische kenmerken van het Afrikaans

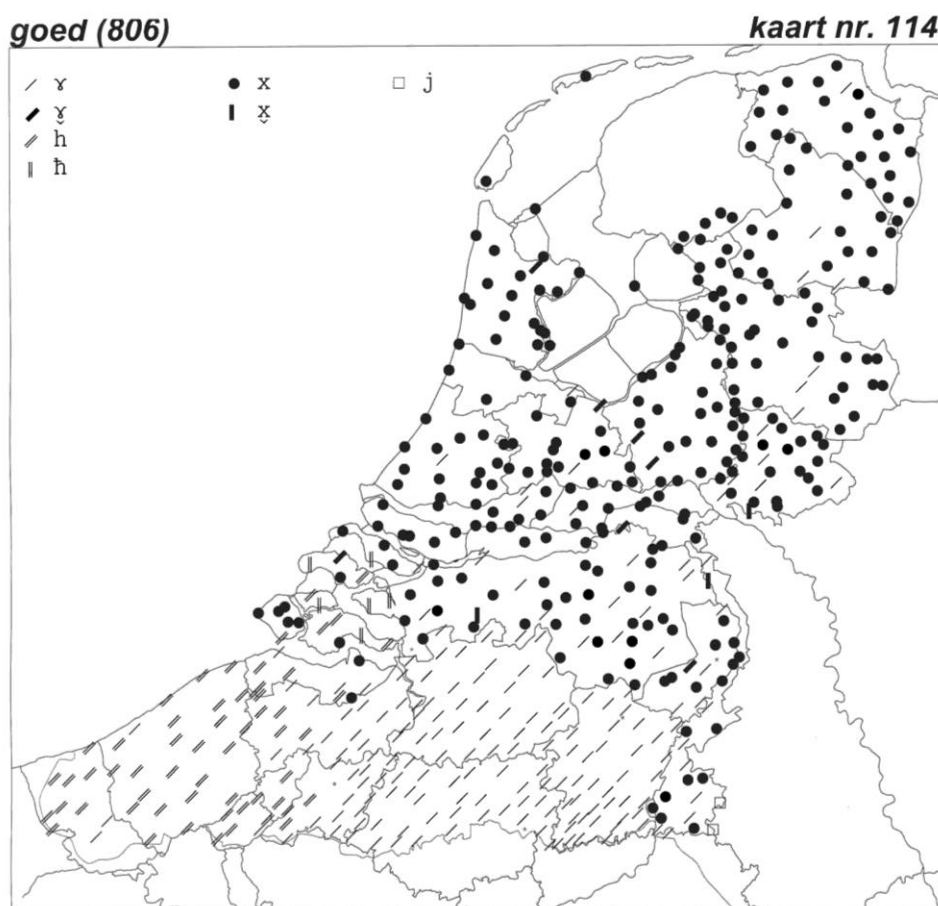
De uitspraak van het Afrikaans lijkt erg goed op die van het Nederlands. Er zijn wel een aantal subtiele fonetische verschillen: bijv. een kortere, doffere, nasalere, meer open, meer ontronde ... uitspraak, die de verstaanbaarheid overigens niet hinderten, maar er wel voor zorgen dat Afrikaans- en Nederlandstaligen een ander accent hebben [20].

Voor een goed begrip van wat volgt, is het nodig uit te leggen wat in de dialectologie bedoeld wordt met Vlaams, Brabants en Limburgs. Vlaams is de naam voor een dialectgroep gesproken in Frans-Vlaanderen (Frankrijk), West- en Oost-Vlaanderen (België) en Zeeuws-Vlaanderen (Nederland); Brabants wordt gesproken in Noord-Brabant (Nederland), Antwerpen en Vlaams-Brabant (België). Limburgs wordt gesproken in de beide Limburgen (Nederland en België). Hoewel de grenzen (beter: overgangsgebieden) tussen de dialectgroepen niet altijd overeenstemmen met de provinciegrenzen, worden de namen van de provincies - zowel in Vlaanderen als in Nederland - ook gebruikt om dialecten aan te duiden.

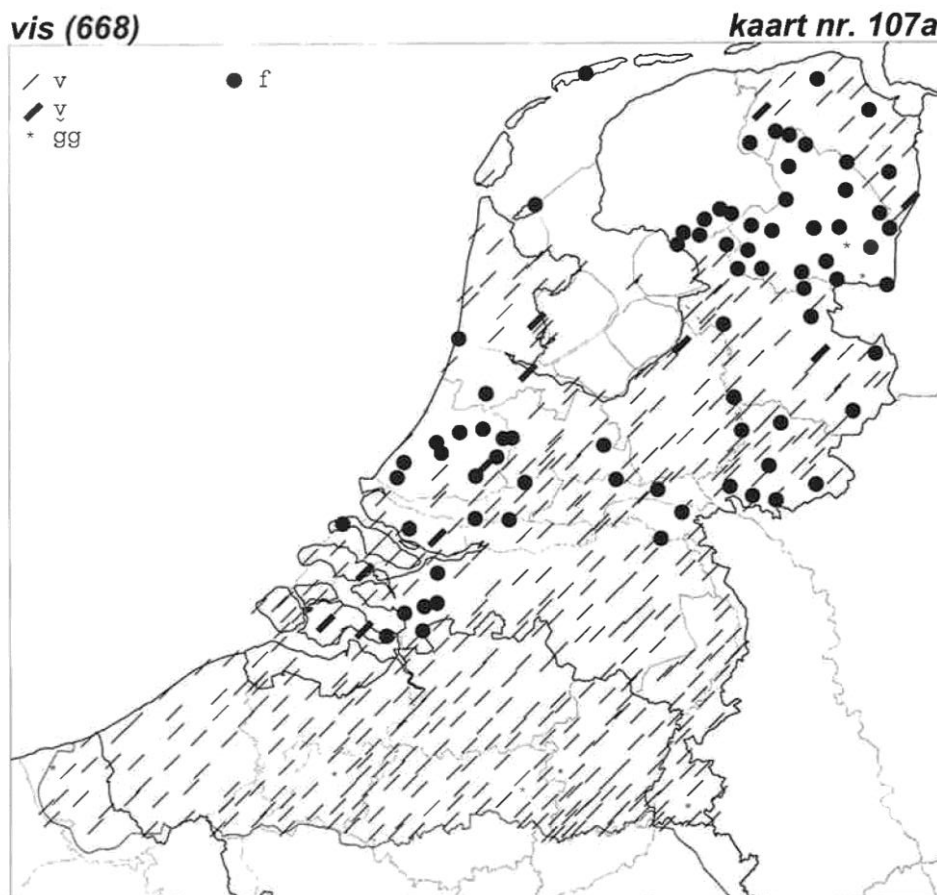
We geven hieronder een overzicht van zes markante fonologische verschijnselen in het Afrikaans en vergelijken die dan in de volgende paragrafen met een kaart uit de FAND [21]. De *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* is een becommentarieerde taalatlas, gebaseerd op een mondelinge enquête die tussen 1979 en 1994 is uitgevoerd in een 600-tal plaatsen in het hele Nederlandse taalgebied. De 4 afleveringen bevatten honderden klankkaarten. De FAND is hét monument van de Nederlandse dialectfonologie; deel I verscheen in 1999, deel II en III in 2000, deel IV in 2005. De parallellie op het gebied van de besproken verschijnselen tussen het Afrikaans en de Nederlandse dialecten werd ook al behandeld in Taeldeman (1996).

- a) Stemloze uitspraak van v-, g- en z-, als in afr. *veel* [fe:l], *groot* [χro:t], *sien* [sin] (zndl. [ve:l], [γro:t], [zin]);
- b) Nasale lange klinkers, als in afr. *dans* [dA]ns] en *ons* [□]:ns] (ndl. [dAns] en [□ns]);
- c) Deletie van de eind-t na obstruenten, als in afr. *nag* < ndl. *nacht*, *drif* < ndl. *drift*;
- d) Syncope van g tussen klinker en sjwa, als in afr. *maer* < ndl. *mager*;
- e) Behoud (of herstel?) van de sk-, als in afr. *skiet* < ndl. *schieten*.
- f) Rotacisme -d- > -r-, als in afr. *mirrag* (geschreven *middag*) < ndl. *middag*.

3.1. Stemloze uitspraak van v-, g- en z-

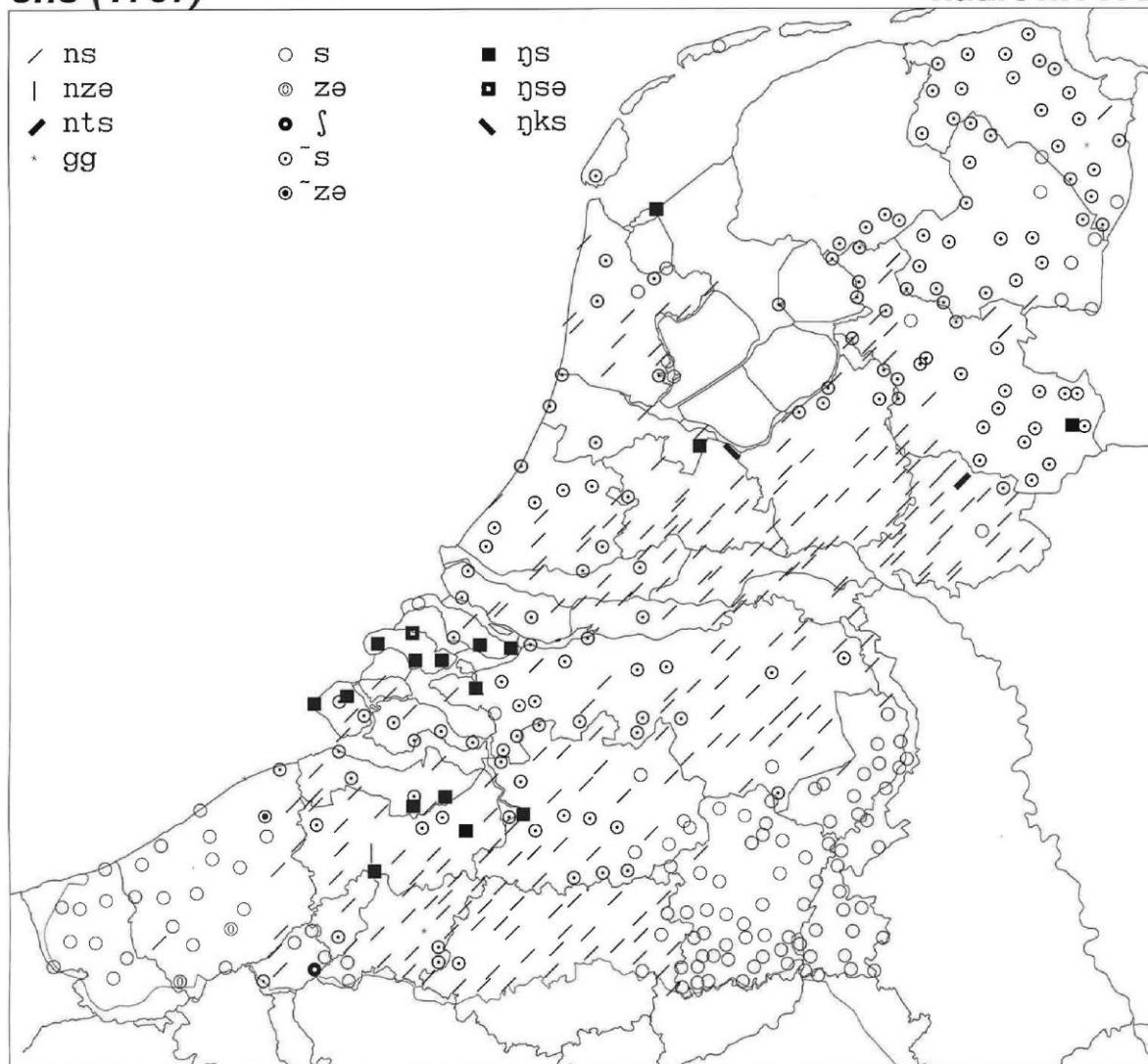
FAND IV kaart nr. 114, 'goed'

FAND IV kaart nr. 107a, 'vis'

De stemhebbende medeklinkers *v*-, *g*- en *z*- worden in het Afrikaans stemloos uitgesproken, als *f*-, *ch*- en *s*-, net als in de noordelijke Nederlandse standaardtaal, die blijkbaar voor dat fenomeen alle dialecten in Nederland is gaan domineren. De verspreiding van de *ch*-uitspraak op de FAND-kaart voor *goed* hieronder valt immers té mooi samen met de staatsgrens. In het Afrikaans komt de <z> ook in de spelling niet voor (steeds <s> dus) - behalve in een paar zeldzame gevallen zoals *Zoeloe*. De stemhebbende uitspraak is bewaard in het zuiden van het taalgebied, zowel in de dialecten als in de Belgisch-Nederlandse standaardtaal. De kaart voor *goed* laat de tegenstellingen tussen Vlaanderen en Nederland duidelijk zien; andere kaarten die de verstemlozing visualiseren, maken echter duidelijk dat de conditionering van het verschijnsel wel ingewikkelder in elkaar zit. Op de kaart voor *vis* is de stemloze uitspraak enkel dominant in de provincies Zeeland en Zuid-Holland en in het oosten van Nederland. Het Afrikaans sluit voor de verstemlozing dus aan bij de (oorspronkelijk) Hollandse uitspraak, die zich in de standaardtaal over een groot gedeelte van Nederland heeft kunnen doorzetten.

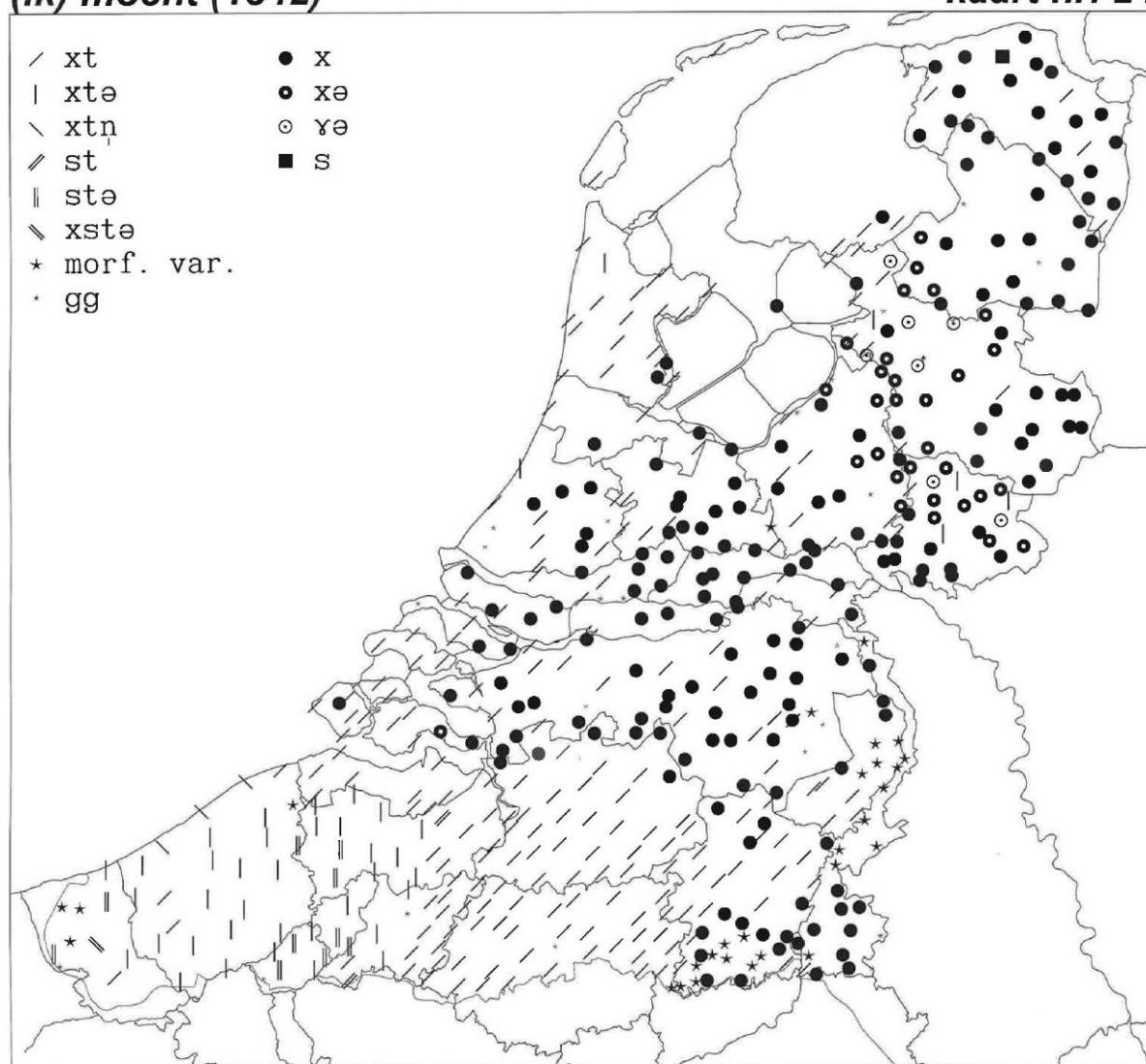
3.2. Nasale lange klinkers

ons (1737)**kaart nr. 172**

FAND IV kaart 172, 'ons'

Nasale lange klinkers (als in fr. *un bon vin blanc*) komen in de Nederlandse standaardtaal niet voor (behalve dan als leenfoneem in Franse leenwoorden als *genre*), maar wel in de Nederlandse dialecten. De kaart laat zien dat een nasale uitspraak (de cirkeltjes met een punt erin; de lengte is niet aangegeven) vrij veel voorkomt in Zeeland, Noord- en Zuid-Holland, in het noordoosten van Nederland, en in Noord-Brabant en Antwerpen. Ook in Oost-Vlaanderen zijn er een aantal attestaties. Het verschijnsel is dus lang niet zeldzaam in het Nederlandse taalgebied.

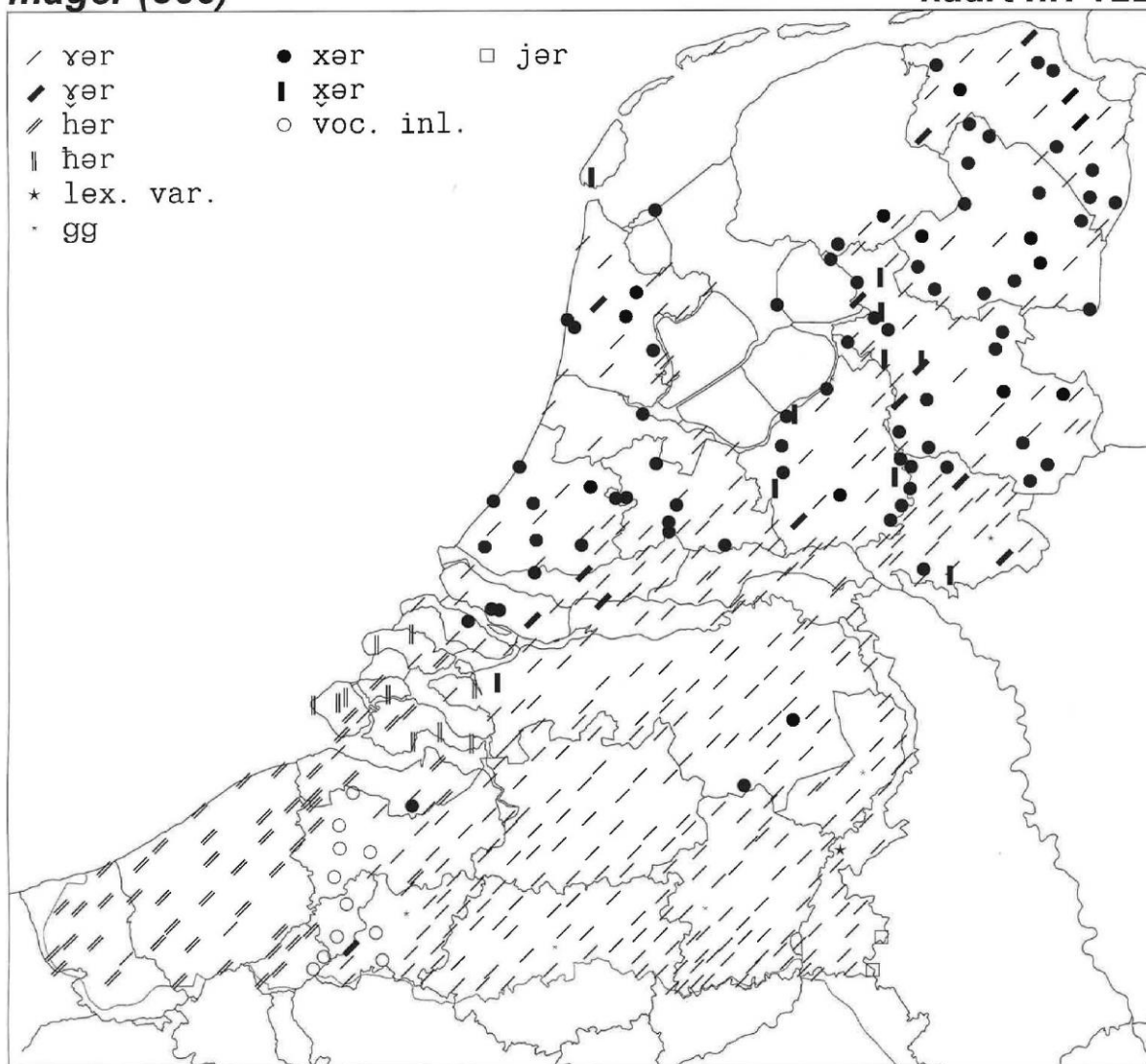
3.3. Deletie van de eind-*t* na obstruenten

(ik) mocht (1342)**kaart nr. 24**

FAND IV kaart 24, '(ik) mocht'

De *t*-deletie na obstruenten is een wijd verspreid verschijnsel in de Nederlandse dialecten (zie de zwarte cirkeltjes op de kaart). Enkel in het Vlaams en het Brabants (in België) blijkt het afwezig te zijn. Het komt ook minder voor langs de Zeeuwse en Hollandse kust. In België wordt het vooral geassocieerd met het Limburgs, maar een veralgemeende *t*-deletie aan het einde van woorden is ook een kenmerk van het Kortrijkse stadsdialect (staat niet op de kaart).

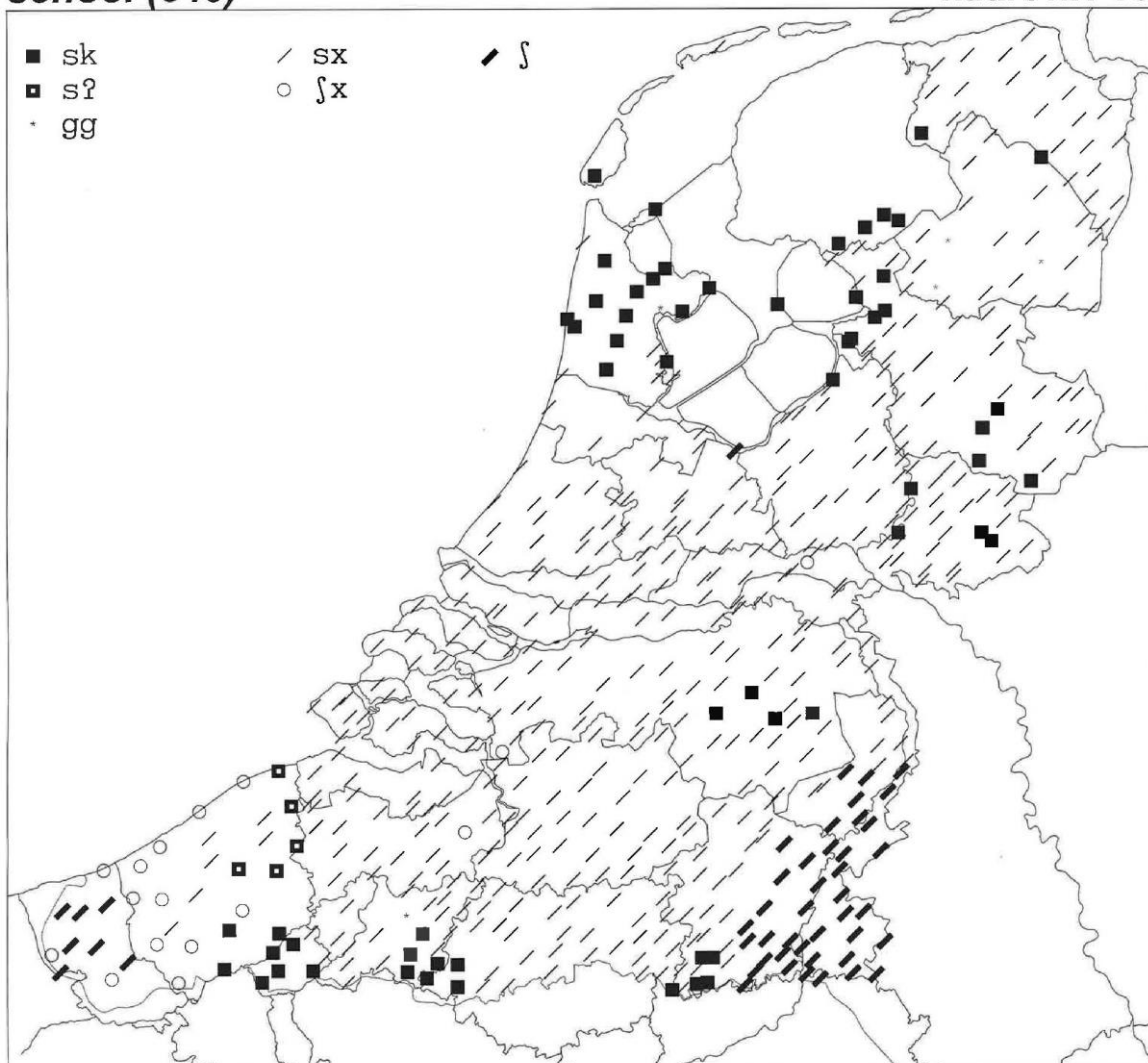
3.4. Wegval van *g* tussen klinker en sjwa

mager (866)**kaart nr. 122**

FAND IV kaart 122, 'mager'

De zuidwestelijke dialecten (d.i. Vlaams en Zeeuws) hebben van oudsher problemen met de uitspraak van laryngalen (de *h* als in *huis*) en velaire spiranten (de *g* als in *gaan*). De *h* komt niet voor in Vlaams, Zeeuws en westelijk Brabants. De *g* wordt o.a. in West-Vlaanderen als een stemhebbende *h* uitgesproken – waardoor West-Vlamingen het onderscheid tussen de Nederlandse *h* (die stemloos is) en *g* maar moeilijk kunnen horen/maken. In het westelijke Oost-Vlaams gaat men nog een stap verder en valt de *-g-* weg tussen klinker en sjwa (zie de open cirkeltjes op de kaart) - net zoals in het Afrikaans (*mager* > *maer*, *leger* > *leër*). Taeldeman (1996:153 vlg.) heeft al op deze parallel tussen Vlaams en Nederlands gewezen, en verklaart hem door polygenese op basis van dezelfde basisvoorwaarde, nl. de zwakke positie van velaire fricatieven in de Nederlandse kustdialecten én in het Afrikaans, dat historisch op Nederlandse kustdialecten gebaseerd is. Het is volgens hem overigens niet ondenkbaar dat de 'geschraapte' *g* (χ) in het huidige Hollands ooit ontstaan is als overcompensatie toen men de zwakke positie van de velaire spiranten wou versterken.

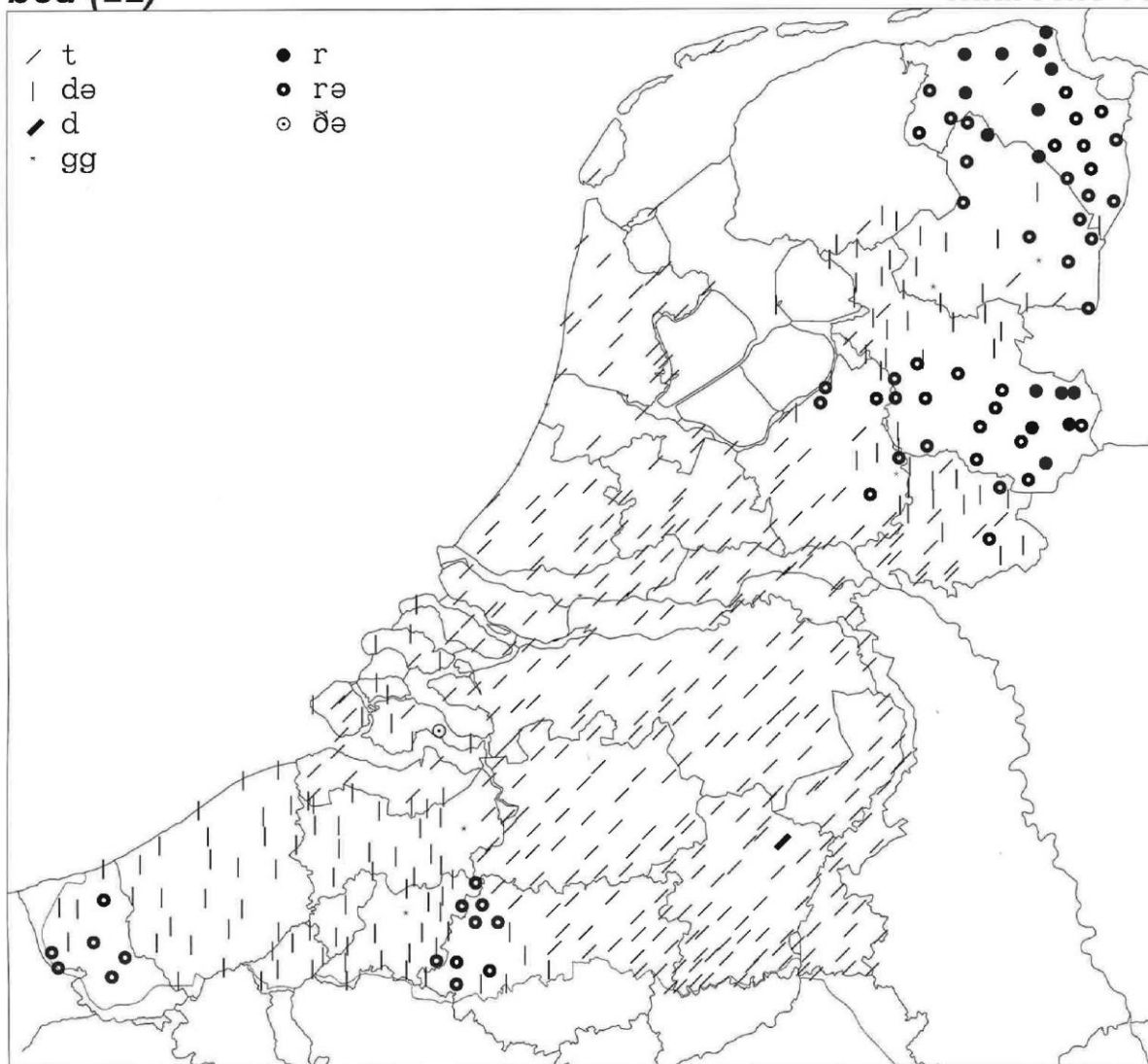
3.5. Behoud (of herstel?) van de *sk-*

school (540)**kaart nr. 10**

FAND IV kaart 10, 'school'

De *sch*-klank in het Standaardnederlands is een opmerkelijke klank; ze komt weinig voor in de talen van de wereld en ook wordt ze relatief laat verworven door kinderen. Dat laat vermoeden dat ze weinig 'natuurlijk' is. Taeldeman (1996) oppert dat de *sch*- evolueert naar *sj*- of *sk*- (ofwel wordt de *sk*- bewaard) zodra de taal daar de kans toe ziet. Een evolutie naar *sj*- zien we inderdaad in Frankrijk, waar het Vlaams helemaal afgesneden is geraakt van de Standaardnederlands (waarschijnlijk *sk*->*sch*->*sjch*>*sj*-; *sk*- is de oude West-Germaanse vorm); ook aan de zuidoostelijke periferie komt de *sj*- voor (net zoals in het Duits). Volgens Taeldeman (1996) is een terugkeer naar de 'natuurlijke' *sk*- goed denkbaar – wat in een proces van creolisering niet hoeft te verwonderen. Een Europese oorsprong van de *sk*-klank kan echter niet uitgesloten worden; blijkens de FAND-kaart houdt de cluster tot vandaag de dag stand in Noord-Holland, en ook in het Vlaams, meer bepaald in de streek rond Kortrijk en Geraardsbergen. De *sk*- is ook aanwezig in zuidwestelijk Limburg, in het oosten van Noord-Brabant en hier en daar in noordoostelijk Nederland. Een dergelijk verspreid patroon is typisch voor relictvocalisme: een vroeger aaneengesloten *sk*-gebied is naderhand versplinterd geraakt door taalinnovaties.

3.6. Rotacisme

bed (22)**kaart nr. 43**

FAND IV kaart 43, 'bed'

Heel wat Afrikaners spreken woorden als *middag*, *pad*da 'kikker' uit als *mirrag* en *parra*. De overgang van *-d-* tussen volle klinker en sjwa naar *-r-*, is ook aanwezig in heel wat Nederlandse dialecten, o.a. in het zeer archaïsche Frans-Vlaams, zuidwestelijk Brabants en in noordoostelijk Nederland. Waarschijnlijk is hier geen sprake van een oud aaneengesloten gebied met *-r-* i.p.v. *-d-*; de middeleeuwse tekstoverlevering ondersteunt een dergelijke gedachte namelijk niet (zoals wel het geval is voor de *sk-*), maar wel met polygenese. De *d* wordt immers op ongeveer dezelfde plaats gearticuleerd als de tongpunt-*r*; de *d>r*-evolutie is dan in essentie het toevoegen van trilling, wat blijkbaar op een aantal plaatsen onafhankelijk van elkaar gebeurd is.

4. Samenvatting en conclusie

Bij de discussie over de herkomst van het Afrikaans moeten we rekening houden met twee voedingsbodems: a) Nederlandse dialecten en b) (gedeeltelijke) creolisering, waarbij invloed

van de moedertalen van de aanleerders doorgewerkt kan hebben. We hebben hierboven zes markante fonologische kenmerken van het Afrikaans naar voren gehaald en hebben gezien dat ze alle zes ook in Nederlandse dialecten aangewezen kunnen worden. Taeldeman (1996) maakt i.v.m. de ‘Europese inbreng’ duidelijk dat we bij de gelijkenissen tussen Afrikaans en Nederlandse dialecten systematisch zowel monogenese als polygenese moeten overwegen. In het eerste geval is het verschijnsel meegebracht door de Nederlandse kolonistoren; in het tweede geval is het verschijnsel in het Nederlands en het Afrikaans onafhankelijk van elkaar ontstaan, hetzij door een ‘spontane’ natuurlijke evolutie, hetzij door een evolutie op grond van dezelfde basisvoorwaarden, nl. de fonetische tendenzen in de Nederlandse kustdialecten.

Dank zij de FAND is het nu mogelijk geworden de Afrikaanse fonologie systematisch te vergelijken met die van de Nederlandse dialecten. Onze bijdrage is een eerste verkenning daartoe, die het mogelijk maakt enkele indrukken op te doen die door voortgezet onderzoek geverifieerd moeten worden. Op de eerste plaats valt het op dat alle behandelde verschijnselen in meer of mindere mate voorkomen in de Nederlandse kustdialecten (= Vlaams, Zeeuws, Hollands). Dat is zeer sterk het geval voor de verstemlozing van *v-*, *g-*, *z-* in anlaut (kerngebied Hollands, niet in het Vlaams), voor nasalering (Hollands, Zeeuws, weinig in het Vlaams), *-t*-deletie (Hollands, Zeeuws, weinig in het Vlaams), intervocalische wegval van de *g* (enkel in het Vlaams), behoud van de *sk-* (Hollands en Vlaams), rotacisme van *-d-* (enkel in het Vlaams). Op de tweede plaats moet erop gewezen worden dat de meeste verschijnselen niet beperkt zijn tot die kustdialecten, maar ook elders in het Nederlandse taalgebied voorkomen. Elk verschijnsel heeft zijn eigen verspreiding, die het resultaat is van het op elkaar inwerken van expansieve en receptieve dialectgebieden. Een nauwkeurige analyse (liefst met kwantitatieve methodes [22]) is nodig om definitief hard te maken dat het Afrikaans meer met de kustdialecten dan met de andere Nederlandse dialecten te maken heeft. Uiteraard moeten ook de niet-blanke subvariëteiten van het Afrikaans bij het onderzoek betrokken worden, aangezien de kans groot is dat daar oude taallagen sporen hebben nagelaten. Een aantal verschijnselen (bijv. nasalering en rotacisme [23]) in het Afrikaans worden waarschijnlijk ten onrechte als Khoi-invloed beschouwd.

De vraag is natuurlijk in hoeverre de huidige toestand in de dialecten iets zegt over de 17de-eeuwse Nederlandse volkstaal die naar de Kaap is gebracht. Voor het Europese aandeel in de herkomst van het Afrikaans moet allereerst gekeken worden naar het (Zuid-)Hollands en het Zeeuws. Het is echter goed mogelijk dat die dialecten in de loop van de laatste drie eeuwen sterk onder de invloed zijn komen te staan van de Nederlandse standaardtaal, zodat bepaalde volkstalige verschijnselen eruit verdwenen zijn. Het Vlaams is historisch verwant met Zeeuws en Hollands, en is pas later onder invloed gekomen van de standaardtaal, waardoor het denkbaar is dat bepaalde verschijnselen of fonetische tendenzen die ooit gemeenschappelijk waren aan de drie kustdialecten, enkel in het Vlaams hebben overleefd of een uitwerking hebben gehad (denken we aan de *g*-wegval en het rotacisme) [24]. Dat zou mee helpen verklaren waarom vele Afrikaanstaligen de indruk hebben dat ze het Nederlands van Vlamingen beter begrijpen dan het Nederlands van Nederlanders.

[1] Deze bijdrage is de geschreven neerslag van een lezing gehouden voor de Koninklijke Academie voor de Overzeese Wetenschappen op 21 mei 2013.

[2] Auteur: Prof. dr. Jacques Van Keymeulen, Vakgroep Taalkunde (afdeling Nederlands), Universiteit Gent.

[3] Voor een lijstje van mogelijke oorzaken voor de apathie van de Nederlanders m.b.t. het uitdragen van hun taal en cultuur zie Willemyns (2013:212-214).

[4] Afrikaanstaligen kiezen soms de term *zusters taal* (van het huidige Nederlands), met het 17de-eeuwse Nederlands als gemeenschappelijke moeder.

-
- [5] Het idee dat Kaap De Goede Hoop het zuidpunt van Afrika is, is een taai misverstand. Dat *Suidpunt* ligt ongeveer 170 kilometer oostelijker bij Kaap Agulhas.
- [6] *Vlaams* moet hier opgevat worden met zijn dialectologische betekenis, nl. als term voor de dialectgroep vooral gesproken in het westen van Nederlandstalig België.
- [7] Zie bijvoorbeeld Ponelis (1993: hfst. 5, met uitvoerige verwijzingen).
- [8] De term *kleurlingen* is in Zuid-Afrika wegens het apartheidsverleden politiek niet correct. Kleurlingen verkiezen de term *bruinmense*.
- [9] De 274.111 mensen die zich tot geen enkele raciale groep wilden bekennen, werden in de berekeningen per taal niet meegenomen.
- [10] Vrijburgers waren mensen die geen contract (meer) hadden met het VOC. De VOC bepaalde wel lange tijd de prijzen voor de landbouwproducten.
- [11] Khoi (de spelling van de naam varieert: Koi, Khoe, Khoikhoi ...) is de officiële naam voor de zgn. Hottentotten (een te vermijden scheldwoord). Ze worden, net zoals de San (Bosjesmannen), niet tot het zwarte ras gerekend, maar tot de kleurlingen.
- [12] Zie: <http://www.afrikaansetaalraad.co.za/>
- [13] Het Afrikaans heeft drie hoofdvarianten: Kaaps Afrikaans, Oostgrensafrikaans en Oranjerivierafrikaans.
- [14] Voor de geschiedenis van de Afrikaners, zie vooral Giliomee (2004).
- [15] Sommige Afrikaanstaligen vatten de term *eenvoudiger* op als een negatief geladen kwalificatie voor hun taal.
- [16] Eigenaardig is dat de zgn. attributieve verbuiging van de adjectieven (als in *groot - grote*) niet is verdwenen, maar is geheranalyseerd tot een complexer morfologisch systeem dan in het Nederlands.
- [17] Die onderlinge verstaanbaarheid is wel asymmetrisch, in die zin dat Nederlandstaligen het Afrikaans beter begrijpen dan omgekeerd - doordat het Nederlands een grammaticaal complexere taal is dan het Afrikaans.
- [18] De vraag waarom de Afrikaners in de 19de eeuw een eigen taalvariëteit hebben gecodificeerd, terwijl de Vlamingen dat net niet hebben gedaan, maar aansluiting hebben gezocht bij de Noord-Nederlandse taalnorm, wordt beantwoord in Van Keymeulen 2010.
- [19] De enige creooltaal die op het Nederlands is gebaseerd is het Negerhollands, dat tot de 20ste eeuw werd gesproken op de Deense Antillen (nu de Amerikaanse Virgin Islands). De creooltaal van Suriname, het Sranan Tongo, is gebaseerd op het Engels; die van Curaçao, het Papiamentu, op het Spaans/Portugees.
- [20] Afrikaanstaligen beweren dikwijls dat ze het Nederlands van de Vlamingen beter verstaan dan dat van de Nederlanders.
- [21] Tijdens mijn lezing heb ik een 20-tal verschijnselen behandeld. De ruimte ontbreekt hier om op al die verschijnselen in te gaan.
- [22] Hugo Baetens Beardsmore merkte tijdens de discussie na mijn lezing terecht op dat statistische kwantificering nodig zal zijn om een aantal impressies te verifiëren.
- [23] Zie recentelijk Van Rensburg (2012:150) voor nasaleren en rotacisme als Khoi-invloed.
- [24] Zie Van Keymeulen (2003).

Referentielijst

Artikels in tijdschriften:

Taeldeman, J. (1996), Enkele parallelle consonantische verschijnselen in het Afrikaans en in de Nederlandse dialecten. – In: Den Besten e.a., *Afrikaans en variëteiten van het Nederlands. Taal en Tongval themanummer 9*. blz. 146-157.

Hoofdstukken:

Den Besten, H. (1989), From Khoekhoe foreigner talk via Hottentot Dutch to Afrikaans: the creation of a novel grammar. – In: Pütz M. and R. Dirven (eds.), *Wheels within wheels*. Frankfurt, Peter Lang. blz. 207-254.

Van Keymeulen, J. (2003), Een commentaar vanuit 'Vlaams' perspectief. – In: Van Schalkwyk D. en K. Van Lierop, *Nederlandse resten in de variëteiten van het Afrikaans*. Stellenbosch. blz. 173-189.

-
- Van Keymeulen, J. (2010), Standaardisatie en destandaardisatie bij Vlamingen en Afrikaners. Parallellen en verschillen. – In: Van der Wal, M. en E. Francken (red.), *Standaardtalen in beweging*. Münster, Nodus Publikationen. blz. 135-152.
- Willemyns, R. (2013), Afrikaans. – In: *Dutch. Biography of a language*. Oxford University Press: 215-233.

Boeken:

- FAND IV = De Wulf, C., J. Goossens en J. Taeldeman, *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel IV. De consonanten*. Gent, Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Gilliomee, H. (2004). *Die Afrikaners. 'n Biografie*. Kaapstad, Tafelberg.
- Nienaber, G. (1934), *Oor die Afrikaanse Taal*. Amsterdam, Swets en Zeitlinger.
- Ponelis, F.A. (1993), *The development of Afrikaans*. Frankfurt, Peter Lang.
- Van Rensburg, C. (2012), *So kry ons Afrikaans*. Pretoria, LAPA Uitgewers.